

УДК 316.4:373.2.034

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТЬ «БЕЗПЕКА», «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ» У МЕЖАХ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Калашнікова Л.В.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті здійснено огляд наявних соціологічних визначень понять «безпека» та «безпека життєдіяльності», представлених у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців. Запропоновано авторське визначення безпеки як стану упорядкованої сукупності суспільних відносин, за якого здійснюють свій природний розвиток здібності й реалізуються соціально значимі потреби особистості, суспільства, держави; належним чином захищені від внутрішніх/зовнішніх, потенційних/явних загроз права і свободи людини, громадянина, забезпечується розвиток та збереження матеріальних й духовних цінностей суспільства, нормальне функціонування і розвиток конституційного ладу, територіальної цілісності, суверенітету держави. Аргументовано визначення змісту концепту «безпеки життєдіяльності» як втілення культури безпеки, компетентності особистості у небезпеках, загрозах та способах захисту від них.

Ключові слова: безпека суспільства, особистісна безпека, культура безпеки, безпека життєдіяльності.

Постановка проблеми. Розмаїття небезпек сучасної соціальної реальності пояснюється не тільки технологічними, інституціональними, культурними і соціально-психологічними змінами, але й іншими причинами, утворюючими потужний синергетичний резонанс. По-перше, це примноження/приросту знання про небезпеки, а також поширення цього знання в глобалізованому інформаційному просторі. По-друге, сучасний світ стає всі більш ущільнено-урбаністичним, переважно за рахунок великого скупчення людей, транспорту, вразливих інфраструктур, антропогенного тиску на середовище, всього що породжує небезпеки безпечного функціонування та розвитку людини. У сучасному суспільстві менше не стільки реальний статус безпеки життєдіяльності, скільки її відчуття у порівнянні з ідеальним, стереотипним сприйняттям.

Безпека явище глибоко історичне, з плином часу змінюється картина світу й уявлення про безпеку. Як зазначає У. Персі, вперше термін «*securitas*» (лат. безпечність, безтурботність, спокій) вживалось у працях Сенеки, й означало відсутність хвороб, турбот, приводів для занепокоєння [1]. Пізніше у 1190 р. в словнику англійського філософа Роббера і трактувалося як спокійний стан духу людини, що вважає себе захищеною від будь-яких небезпек [2]. У процесі формування державних систем концепт «безпеки» набуває нового значення й визначається як умови ситуації спокою в результаті відсутності реальної загрози в матеріальній, політичній, економічній сферах, що відповідає тенденціям розвитку суспільних формацій, які забезпечують досягнення загального миру, злагоди та благополуччя. Суттєво змінилися уявлення про безпеку у ХХ ст., яке відзнаменувалося розвитком процесів міжнародної взаємодії, загостренням протиріч між окремими країнами в боротьбі за реалізацію власних національних інтересів. Забезпечення стану захищеності у будь-якій сфері суспільного життя надає можливість всебічної реалізації прав і свобод людини, ефективного розвитку потенціал суспільних відносин, що в свою чергу, дозволяє розглядати безпеку в якості необхідної умови життєдіяльності індивіда, стабільного функціонування і розвитку суспільства, держави.

З тих часів, основний зміст поняття «безпека» не змінився, лише наповнився уявленнями про захист від загроз і небезпек, виражаючись у *sicherheit* (нім.), *security* (англ.), *sécurité* (франц.), *seguridad* (исп.), *sicurezza* (итал.), безпека (укр.), бяспека (белор.), *bezpieczeństwo* (польськ.), *bezpečnost* (чеськ.), розповсюдилось по світу, представляючи близькі за сутністю поняття у різних мовах.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Проблема безпеки – це питання сучасності, детерміноване нарощування рівня безлічі загроз, небезпек й ризиків, з точки зору соціального самозбереження та забезпечення життєдіяльності, необхідності організації системи безпеки, яка буде протистояти їм. Соціологічна думка окреслила своє місце й роль у науковому дискурсі про безпеку лише наприкінці ХХ ст., тоді як у лоні соціально-філософських наук викристалізувалася у різних її аспектах, починаючи ще з часів античності.

Зважаючи на те, що безпека – явище багатофункціональне, багатогранне й багатфакторне, що стосується всіх без виключення сфер життя суспільства, видів людської діяльності, для з'ясування сутності концептів «безпека», «безпека життєдіяльності», а також визначення системи заходів, які дозволять максимально ефективно захистити інтереси особистості, суспільства й держави, слід, у першу чергу, визначити зміст цих понять. Отже, **метою даної статті** є з'ясування сутнісного змісту понять «безпека» і «безпека життєдіяльності» у контексті соціально-філософського дискурсу.

Виклад основного матеріалу. У ході розгляду концепту «безпека», перш за все, доцільно максимально враховувати відповідні положення Конституції України, Постанови Верховної Ради України «Про Концепцію національної безпеки України» [3], Закону України «Про основи національної безпеки» [4], рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони» [5]. Аналіз змісту зазначених законодавчих актів, дозволяє зробити висновки про те, що у чинному українському законодавстві поняття безпеки сформульовано в рамках національної безпеки, під якою слід розуміти захищеність життєво важливих

інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [4].

Введене зазначеними вище законодавчими актами поняття безпеки детермінувало появу теоретичних моделей її сприйняття. Сьогодні в Україні розробляються закони щодо конкретних видів безпеки, зокрема, екологічної, інформаційної, економічної, соціальної, воєнної, політичної тощо.

Суттєво різняться від законодавчо визначених уявлення науковців про поняття безпеки, у першу чергу, зважаючи на межі її вивчення у лоні різних наукових дисциплін. Адже якщо раніше безпека розглядалася стосовно держави чи суспільства, то більшість сучасних наукових напрацювань визначає її у системі «особистість-суспільство-держава». Іншими словами, до ХХ ст. у контексті соціально-філософського дискурсу сутність безпеки визначалася загрозами, ризиками і небезпеками, пов'язаними з діяльністю зовнішніх чи внутрішніх ворогів держави, тоді як сьогодні переважна більшість концепцій трактує безпеку як необхідну умову забезпечення цивілізованого життя, розвитку й самоствердження особистості.

У своїх роботах К. Клементс звертає увагу на те, що більшість західних соціологів взагалі ігнорують поняття безпеки, зосереджуючи увагу на вивченні систем забезпечення безпеки (влади, виборчих процесів, політичних організацій, правоохоронних органів і т.д.). Він визначає безпеку як фундаментальний соціальний процес, спрямований на формування відносно безпечних соціальних, політичних й економічних (просторів) об'єднань, що дозволяють людям жити, пересуватися й бути вірними власній ім культурі, мові та самобутності, не остерігаючись прямих/опосередкованих, явних/потенційних загроз [6].

На думку А. Уолферса, безпека в об'єктивному плані передбачає відсутність загроз набутих цінностям, а у суб'єктивному – відсутність страху за те, що зазначеним цінностям буде нанесено шкоду, вони будуть зруйновані. Безпека сама по собі розглядається як цінність, певне суспільне благо [7].

О. Гужва, І. Косуля, В. Ніколаєвський наголошують, що специфіка сучасного західного підходу до вивчення безпеки детермінується наявністю загальної соціально-політичного контексту в межах загальної теорії безпеки. Окрім того, проблематика безпеки стає предметом міждисциплінарних досліджень, що актуалізують питання ризиків, соціальної безпеки, ризик-менеджменту, стійкого розвитку, а також соціального захисту та соціальної відповідальності [8].

Однак, В. Спірідонов, аналізуючи сучасну вітчизняну наукову літературу, зауважує, що безпека визначається, з одного боку, як ціль, з іншого – як концепція чи наукова дисципліна. До сьогодні не існує єдиного концептуального визначення поняття «безпека», наявні теорії особистісної, національної, міжнародної, глобальної безпеки розв'язують вузько специфічні спектри завдань, виходячи з різних історичних й соціально-філософських контекстів [9].

А. Маргулян вважає, що «безпека – це не тільки стан, але і здатність особистості, суспільства та держави протистояти будь-яким зовнішнім/внутрішнім деструктивним впливам, спрямованим на ущемлення їх інтересів, у першу чергу, щодо стабільного, прогресивного функціонування й розвитку» [10].

Ф. Мугулов підкреслює, що безпеку слід визначати як сукупність ознак, що характеризують стабільний стан захищеності об'єкта від різного роду загроз і небезпек, дія яких може негативно вплинути на його структурну та функціональну цілісність аж до повного руйнування або неконтрольованої трансформації на іншу об'єктивну якість [11]. Він виділяє такі змістовні компоненти концепту безпеки як: безпека-ціль, безпека-норма, безпека-стан. У його розумінні безпека як ціль співпадає з метою стабільного розвитку суспільства, натомість визначення безпеки як соціальної норми дозволяє досліджувати її в якості соціальної цінності, інтегрованої до масової та особистісної свідомості. У той час як визначення безпеки як соціального стану надає можливість кількісної оцінки реального рівня загроз і небезпек на основі оперування якісними критеріями, що визначають параметри припустимих меж безпеки. Актуальність даного підходу пов'язана з суб'єктивним переживанням стану безпеки з боку конкретної людини у системі просторово-часових характеристик. Окрім того, варто наголосити увагу на тому, що стан небезпеки не завжди призводить до негативних наслідків, зокрема, детермінуючи розвиток особистості, якісні зміни характеристик життєдіяльності, що породжують нові умови взаємодії у системі «особистість-середовище».

О. Бельков пропонує розуміти безпеку як стан, тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів та установ, за яких забезпечується збереження їх якісного визначення з об'єктивно обумовленими інноваціями в ній та вільне функціонування, що відповідає її власній природі та нею визначається» [12].

Натомість, В. Медведєв намагається характеризувати безпеку через сукупність чинників, що забезпечують сприятливі умови, з одного боку, для розвитку, життєздатності держави й досягнення національної ідеї, соціального ідеа-

лу – благополуччя всіх громадян, з іншого – для свідомого розвитку та збереження фундаментальних цінностей, традицій, нормативних відносин, здатності ефективного подолання будь-яких зовнішніх загроз, керуючись своїми національними інтересами [13].

М. Лесков для розуміння концепту безпеки пропонує гомеостазний підхід, в межах якого безпеку слід розуміти як тип динамічної рівноваги, характерної для складних саморегульованих систем і станів стосовно підтримки суттєво важливих для збереження системи параметрів у межах дозволеного [14]. Даний підхід до визначення безпеки дозволяє глибше зрозуміти сутність цього соціального феномену, визначити методологічні основи побудови й функціонування її системи, проте не надає можливості дати відповіді на запитання стосовно забезпечення природних прав і свобод людини, які є найвищою цінністю.

Оригінальне трактування безпеки в контексті інституціонально-мережевого підходу представлено у працях В. Кузнецова, який пропонує визначати її як мережеву, стійку сукупність необхідних й достатніх чинників, що забезпечують гідне життя кожної людини, захищеність всіх структур життєдіяльності родини, суспільства та держави; їх цілі, цінності, інтереси, культуру і спосіб життя, традиції від неприйнятних ризиків, внутрішніх/зовнішніх загроз; здатність ефективно попереджати небезпеки на основі культури компромісу щодо благополуччя та справедливості для всіх [15, с. 16-17].

У межах системного підходу В. Серебрянников пропонує визначати безпеку як стан захищеності особистості, суспільства, держави від зовнішніх/внутрішніх небезпек і загроз, який базується на діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення, вивчення, попередження, послаблення, усунення та відбиття загроз, небезпек, здатних зруйнувати їх, позбавити фундаментальних матеріальних, духовних цінностей, нанести неприйнятну (неприпустиму об'єктивно й суб'єктивно) шкоду, закрити шляхи для виживання і розвитку [16]. Таке розуміння концепту безпеки зумовлює необхідність формування відповідної науки або нового наукового напрямку як систематизованого узагальнюючого знання про безпеку, що виступає головною умовою виживання й розвитку людини, суспільства, держави, цивілізації.

С. Белов, А. Ільницька, А. Коз'яков визначають безпеку як стан об'єкту захисту, при якому дія на нього всіх потоків речовини, енергії та інформації не перевищує максимально припустимих значень [17]. Однак таке трактування не є однозначним, зважаючи на те, що і як слід визначати у якості максимально припустимого значення стану небезпеки.

Цікавий аспект у розумінні безпеки виділяє Є. Песегов, стверджуючи, що безпека являє собою стан стійкого функціонування і відтворення соціального об'єкта/суб'єкта, динамічна рівновага якого підтримується за допомогою особливої інституціональної середовища» [18]. У своїх працях він розкриває інституціональний зв'язок освіти з феноменом безпеки, де освіта виступає засобом соціального контролю й «устрою», що фільтрує соціальні ризики.

Т. Владимірова пропонує визначати безпеку суспільства крізь призму понять соціального порядку і девіацій, вважаючи, що безпека є властивістю соціального порядку зберігати й розвивати себе самого в умовах девіантної поведінки [19]. Це визначення є доволі цікавим, у першу чергу, зважаючи на те, що соціальний порядок, забезпечуючи стабільність, стійкість й виживання, є цінністю як для окремою людини, так і для соціальної системи суспільства в цілому. У системі соціологічних категорій поняття соціального порядку і девіацій корелюють з феноменом безпеки, тому дослідження їх взаємозв'язку сприятиме створенню продуктивної основи для розуміння сутності безпеки у сучасних умовах.

Н. Рибалкін вважає, що безпека як соціально-філософська категорія не може розглядатися лише тільки в аспекті стану захищеності, оскільки вона одночасно є властивістю визначеної системи, сумарним результатом діяльності ряду систем, процесом соціальної діяльності [20].

З іншого боку, А. Шарихін стверджує, що безпека як соціально-філософська категорія являє собою не стільки результат, скільки процес діяльності щодо забезпечення безпеки людського існування [21].

На основі аналізу нормативно-правових актів, відповідних доктрин і концепцій В. Ліпкан здійснив типологізацію наявних визначень концепту безпеки, виділивши чотири основні підходи до трактування сутності цього феномену: статистичного (безпека як стан захищеності від небезпек, загроз, ризиків), апофатичного (безпека як відсутність загроз і небезпек), діяльнісного (безпека як система заходів, спрямованих на створення безпечних умов життєдіяльності), пасивного (безпека як стан дотримання певних параметрів й норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпечність функціонування та розвитку динамічних систем) [22]. Дана типологізація дозволяє визначати сутність безпеки як специфічної властивості динамічної системи і як комплексний критерій якісної характеристики, що визначає динаміку розвитку цієї системи.

Зважаючи на те, що безпека діалектично взаємопов'язана з небезпекою, А. Костров і А. Ткачова пропонують розглядати безпеку як крайнє значення небезпеки, коли остання абсолютна відсутня [23]. Проте це ідеальний стан, якого досягти неможливо у світі, де наявні чисельні реальні/потенційні загрози та небезпеки, детерміновані існуванням протиріч між різноманітними філософсько-світоглядними системами, ціннісними орієнтаціями, поглядами, інтересами, культурами.

Вивчаючи безпеку як феномен, більшість науковців ототожнюють її з безпечним функціонуванням й розвитком суспільства, держави, наголошуючи увагу на комплексності системи безпеки, натомість безпека особистості або особистісна безпека визначається як її невід'ємна складова. Сутність категорії «особистісна безпека» засновується на осмисленні змісту вихідного поняття «безпека».

Трактування особистісної безпеки, в основу якої покладені провідні людські потреби, представлена програмою ООН щодо розвитку і засновується на таких основних положеннях:

- суб'єктом особистісної безпеки є люди, а не держава чи соціальні групи;
- незважаючи на те, що інтенсивність різних загроз і небезпек варіюється, вони мають розглядатися як потенційні загрози для всіх;
- компоненти особистісної безпеки взаємопов'язані [24].

Д. Балувєв вважає, що особистісна безпека беззаперечно пов'язана з якістю життя людини, суспільства, політичного процесу, отже варто визначати особистісну безпеку як свободу від загроз для життя окремого індивіда та її якості, за одночасного створення умов для вільного розвитку особистості й реалізації її прав, можливостей участі у громадському житті як на національному, так і на глобальному рівні [25].

Т. Краснянська зауважує, що особистісний рівень безпеки людини (особистісна безпека чи безпека особистості) визначається здатністю конкретного індивіда до засвоєння суспільних і групових цінностей, розвитком у нього таких особистісних якостей як моральність, гідність, розумність, відповідальність. В екстремальних умовах вибору особистість реалізує себе за допомогою вільного, самостійного й відповідального вибору. Даний аспект безпеки найбільшою мірою піддається довільному управлінню та удосконаленню. У широкому розумінні розвиток безпеки людини пов'язаний з процесом онтогенетичного оволодіння нею соціально оптимальними підходами її забезпечення. Адже протягом всього життя людина засвоює поняття, прийоми й методи досягнення безпеки функціонування та розвитку. Натомість, у вузькому розумінні – розвиток безпеки особистості виявляється у засвоєнні визначеного набору уявлень, вмінь, навичок, що відповідають потребам безпеки актуального буття [26].

Узагальнюючи, зазначимо, що складність розуміння феномену особистісної безпеки полягає у тому, що людина, виступаючи одночасно у якості суб'єкта і об'єкта безпеки, являє собою складне біосоціальне утворення, яке можна вивчати у трьох ракурсах: як представника живої природи, біологічний об'єкт; як суб'єкт свідомої діяльності; як соціальну істоту. Дослідження особистісної безпеки як стану захищеності передбачає використання ряду суміжних до захищеності характеристик, таких як можливість забезпечення цілісності та неушкодженість.

В умовах глобалізації – розширення, збільшення протяжності й інтенсивності соціально-економічних, політичних, соціокультурних та фінансових зв'язків – ми живемо у просторі потоків, адже простір взаємодії повсякчасно скорочується, час зникає, світ стає все більш єдиним. Тому не випадково у сучасному суспільстві назріла потреба кардинальної зміни парадигми розвитку людства, переходу до безпечного й стійкого функціонування виробництва і суспільних відносин, що створюють умови гідні людської природи і адекватні їй. Принципово новою у теорії та практиці недержавних і внутрішнього державних відносин стає концепція стійкого розвитку, в якій закладена ідея динамічного збалансованого розвитку природи, економіки, соціальних відносин. Загальна вимога до динамічної стійкості – органічне поєднання економічних, соціальних та екологічних пріоритетів у сучасному суспільстві

й перспективах його розвитку. При цьому особливої актуальності набуває врахування потреб та інтересів людини, способів їх задоволення. Іншими словами мова йде про культуру безпеки життєдіяльності суспільства й особистості, нерозривно пов'язані з безпекою їх функціонування та розвитку.

Говорячи про безпеку життєдіяльності чи то конкретної особистості, чи суспільства в цілому, необхідно, у першу чергу, визначити сутність життєдіяльності як такої. Отже, життєдіяльність – це складний процес створення людиною умов для свого існування та розвитку, взаємопов'язаний з оточуючим середовищем й соціальною реальністю. Як така життєдіяльність людини, спрямована на забезпечення безпеки як базової потреби, проте сама по собі вона є потенційно небезпечною, адже усуваючи або зменшуючи вихідну небезпечку, загрозу, вона сприяє виникненню нових загроз і небезпек. Вторинні загрози, небезпеки зводяться до рівня прийнятної ризику шляхом емпіричного методу спроб та помилок.

Безпека життєдіяльності – це якість життєдіяльності, за якої не виникає небезпек і загроз, що здатні нанести неприпустимої шкоди життєво важливим інтересам людини. Необхідною умовою досягнення безпеки життєдіяльності є компетентність особистості у небезпеках, загрозах та способах захисту від них.

Ю. Воробйов, В. Пучков, Р. Дурнев вважають, що безпеку життєдіяльності на індивідуальному рівні варто розглядати як характеристику життєдіяльності конкретної людини, основною передумовою якої є творче засвоєння цієї людиною культури безпеки. Отже, безпека життєдіяльності – це життєдіяльність за законами безпеки (профілактика, мінімізація, подолання, усунення наслідків шкідливих й небезпечних чинників). Сама культура безпеки особистості як мінімум містить цілий ряд додаткових компонент, таких як мотивація, досвід самовдосконалення готовності до безпечної життєдіяльності [27]. Звідси зауважимо, що сутнісний зміст поняття культури безпеки ширше, ніж поняття безпеки життєдіяльності. Іншими словами, безпека життєдіяльності людини є нічим іншим як складовою особистісного втілення культури безпеки.

Ю. Воробйов визначає культуру безпеки життєдіяльності як стан суспільної організації людини, що забезпечує визначений рівень його безпеки в процесі життєдіяльності. Для розробки методичних основ формування культури безпеки життєдіяльності варто визначити об'єкти, у яких необхідно цю культуру формувати і які повинні бути її носіями, а також методи впливу на ці об'єкти з метою досягнення бажаних якостей і властивостей [28]. На його думку, в якості об'єкта формування культури безпеки життєдіяльності початкового рівня варто розглядати особистість як сукупність достатньо стійких та значимих якостей людини, набутих у процесі розвитку в соціумі і таких, що виявляються в процесі життєдіяльності. Отже, безумовним є той факт, що домінанта безпечної поведінки соціальних груп, суспільства в цілому суттєво залежить від якостей й властивостей людей, що є їх членами. В той же час властивості соціальних груп, суспільства не визначаються лише властивостями складових

елементів, а й володіють системними властивостями вищого порядку.

На відміну від інших, Ю. Фетісова визначає безпеку як культурно-значимий й в культурі укорінений феномен, що володіє чітко фіксованим понятійним значенням «тотального охоплення», тому вона повинна розумітися як культурний концепт, функціональна змістовна цілісність, втілена у структурному комплексі інтуїтивних, символічно-образних, понятійно-дискурсивних уявленнях, сфокусованих на проблемі виживання й забезпечення сприятливих умов для життя людини [29, с. 7].

На її думку, культура безпеки як теоретико-методологічний інструмент аналізу соціокультурних основ безпеки є динамічною сутністю у соціально-просторовому аспекті, але стабільною за структурою системою репрезентацій концепту «безпеки», яка еволюціонує разом з цією системою, фіксуючи процесуальність.

Репрезентація концепту «безпеки» у культурі здійснюється через знаки і символи небезпек як маркерів вразливості (аспект орієнтації) або як маркерів сили, поведінкові установки, що визначають напрям руху від символічної вразливості до символічної сили (аспект мобілізації). Щодо типології структурних рівнів культура безпеки виявляється або як охоронна (захисна), або як превентивна (випереджаюча). На рівні аксіології безпеки вирізняють статичну культуру безпеки, засновану на макроетиці (акцент на виживанні й благополуччі держави, суспільства, нації, класу, релігії і т.д.), й антропоцентричну – орієнтовану на захист конкретної людини [29, с. 8–9].

У своїх працях Р. Дурнев визначає культуру безпеки як соціологічну категорію, яка відображає соціальні відносини, спрямовані на усунення й мінімізацію або створення та емісію соціальних ризиків, загроз і небезпек, що виникають на рівні особистості, групи, суспільства, держави у різних соціальних ситуаціях. На його думку, культура безпеки життєдіяльності суспільства – це специфічна сукупність орієнтирів, засобів, форм й способів взаємодії людей (соціальних груп, інститутів) з середовищем існування, які можуть бути вироблені в ході спільного життя задля підтримки чи зміни окремих структур діяльності, соціальної взаємодії та спілкування [30]. Недоліком такого визначення є значне звуження номенклатури небезпек тільки до соціальної сфери, крім того, очевидно, що поряд з соціальними відносинами мають бути проаналізовані традиції, норми, артефакти тощо.

О. Вікторов пропонує визначати культуру безпечної життєдіяльності як цілісну систему знань проблем формування особистості, суспільства та держави, засновану на безпечному стилі життєдіяльності як у звичайних умовах, так і в умовах надзвичайних ситуацій, в побуті, на інших сферах [31]. Однак цей феномен залишається маловивченим, оскільки не вироблено загально визнаного визначення культури безпеки життєдіяльності як соціального явища, сфери практичної діяльності, галузі знань й навчальної дисципліни, з іншого боку – культура безпеки життєдіяльності повинна бути не тільки усвідомлена, а й визнана як безальтернативна модель поведінки людини.

В. Кузнецов зазначає, що культуру безпеки життєдіяльності варто вивчати як процес збереження цілей, ідеалів, цінностей, норм і традицій людини, сім'ї, суспільства; соціальних інститутів й мереж; забезпечення стійкої та конструктивної взаємодії людей з захищеністю їх від неприйнятних ризиків, загроз, небезпек та викликів [15, с. 221].

Л. Горіна розглядає культуру безпеки життєдіяльності людини як педагогічну категорію, що визначена як діяльність людини, заснована на системі соціальних норм, переконань, цінностей, яка забезпечує збереження життя, здоров'я та цілісності як у конкретний момент часу, так й у майбутньому. З іншого боку, культура безпеки життєдіяльності соціуму є вираженням зрілості і розвиненості всієї системи соціально значимих особистісних якостей його членів [32].

В. Сапронов визначає культуру безпеки як способи і результати розумової життєдіяльності людини в галузі забезпечення безпеки, а також ступінь розвитку людини і суспільства у цій сфері. Формуючи культуру безпеки, людина використовувала у вигляді способів її розвитку захист об'єктів безпеки від загроз, що дозволило реалізувати досягнутий суспільством рівень безпеки, а також попередження, боротьбу з причинами небезпек за рахунок перетворення оточуючого середовища. Результатами діяльності у галузі забезпечення безпеки можна вважати технології, предмети і системи безпеки, створювати й постійно оновлювані людиною. Ступінь розвиненості особистості та суспільства у сфері безпеки формується через виховання й освіту [33].

Суттєво різниться визначення культури безпеки життєдіяльності, дане П. Кайгородовим, який розуміє під нею цілісне особистісне утворення, що має свою структуру й володіє інтегративними властивостями цілого, які не зводяться до властивостей окремих складових частин. Так, культуру безпечної життєдіяльності він пропонує визначати як сукупність різноманітних матеріальних й духовних моделей життєдіяльності в цілому в умовах всіх форм людської активності. Серед ціннісних орієнтацій особистості, що становлять основу її культури безпечної життєдіяльності, він виділяє: світоглядну спрямованість усвідомлення особистісної та суспільної безпеки; морально-етичні уявлення щодо забезпечення безпеки; гуманістичні ідеали; правову й моральну культуру; політичну й економічну стабільність суспільства; внутрішню потребу до самовдосконалення у контексті безпеки життєдіяльності [34].

Аналізуючи основні підходи до побудови концепції проектування культури безпеки засобами освіти, Л. Толмачева вивчає культуру безпеки в якості складного особистісного утворення, що являє собою інтеграцію ціннісних орієнтацій і досвіду життєдіяльності особистості в ситуаціях, яким властиві ризики порушення фізичного і/або психічного аспектів її безпеки. Інтегруючи у собі різні види культур – культуру здорового способу життя, екологічну культуру, культуру праці та побуту – культура безпеки життєдіяльності сприяє формуванню психологічного налаштування на забезпечення безпеки життєдіяльності й готовності до профілактики ризиків різної природи [35]. Культура безпеки, тим самим, на її дум-

ку, виступає в якості основи світогляду (системи цінностей), традицій (стійких правил поведінки членів суспільства, соціальна спадщина), а також як результату відповідної діяльності людини.

Висновки й пропозиції. Узагальнюючи, зазначимо, що активні наукові дискусії та чисельні публікації з питань безпеки свідчать про складність й багатогранність цього феномену. В процесі аналізу розглянутих теоретичних концепцій, практичних напрацювань можна сказати, що безпека – це такий стан упорядкованої сукупності суспільних відносин, за якого здійснюються свій природний розвиток здібності й реалізуються соціально значимі потреби особистості, суспільства, держави; належним чином захищені від внутрішніх/зовнішніх, потенційних/явних загроз права і свободи людини, громадянина, за-

безпечується розвиток та збереження матеріальних й духовних цінностей суспільства, нормальне функціонування і розвиток конституційного ладу, територіальної цілісності, суверенітету держави.

У той час як безпека життєдіяльності, що є складовою втілення культури безпеки, як складне утворення передбачає формування мотивації безпеки життєдіяльності, спрямування базової культури безпечної поведінки, розвиток таких компетенцій як сформованість комплексу знань й навичок сучасного розпізнавання можливих загроз безпеці, знання стандартних правил поведінки в екстремальних ситуаціях, вміння реалізовувати дії щодо самозбереження. Зазначені складові повинні володіти високим рівнем узгодженості, відповідати вимогам ситуації, часу, що актуалізують потребу в відповідному особистісному утворенні.

Список літератури:

1. Перси У. От Сенеки до pubblica sicurezza: еволюция понятия «безопасность» в итальянской культуре // Безопасность как ценность и норма: опыт разных эпох и культур (Материалы Международного семинара, г. Суздаль, 15-17 ноября 2011 г.) / отв. ред. С. Панарин. – СПб.: Интерсоцис, 2012. – С. 177-187.
2. Воробьев Ю.Л. Основы формирования культуры безопасности жизнедеятельности населения / Ю.Л. Воробьев, В.А. Пучков, Р.А. Дурнев; под общ. ред. Ю.Л. Воробьева. МЧС России. – М.: Деловой экспресс, 2006. – С. 29-30.
3. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр>
4. Закону України «Про основи національної безпеки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
5. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони» [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>
6. Clements K. Toward Sociology of Security / Clements K. / University of Colorado Conflict Research Consortium Working Paper 90-4, July, 1990. – 205 p.
7. Wolfers A.A. Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962.
8. Гужва О.А., Косуля І.Ю., Николаевский В.Н. Потенциал социологии безопасности в условиях институциональных изменений // Вісник Одеського національного університету. Т. 14. Соціологія і політичні науки. 2009. – С. 164-174.
9. Спиридонов В.И. Безопасность и проблема ассимиляции политической ценности мира // Проблемы безопасности и устойчивости социально-политического развития российского общества / Под ред. Г.В. Осипова, В.А. Рубанова. – М.: Центр социальных исследований безопасности, 1994. – С. 92.
10. Маргулян А.Я. Система и способы обеспечения социальной безопасности: автореф. дис. ... д-ра социол. наук. / А.Я. Маргулян. – СПб., 2000. – 39 с.
11. Мугулов Ф. Безопасность личности: теоретические и прикладные аспекты социологического анализа: монография. – Сочи, 2003. – С. 45.
12. Бельков О.А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности / О.А. Бельков // Безопасность. – 1994. – № 3 (19). – С. 91.
13. Медведев В.Б. Методологические основы социологического анализа безопасности. Сочи: СиМБиП, 2002.
14. Лесков М.А. Гомеостатические процессы и теория безопасности // Безопасность. – 1994. – № 4 (20). – С. 66.
15. Кузнецов В.Н. Социология безопасности: учебное пособие / В.Н. Кузнецов. – М., КДУ, 2009. – 422 с.
16. Серебрянников В.В. Политическая безопасность // Свободная мысль. – 1997. – № 1. – С. 18-32.
17. Безопасность жизнедеятельности: учебник для вузов / С.В. Белов, А.В. Ильницкая, А.Ф. Козьяков и др.; [под общ. ред. С.В. Белова]. – М.: Высш. шк., 1999. – С. 16.
18. Песегова Е.В. Высшая школа как стратегический компонент национальной безопасности РФ (социологическая интерпретация) // Научные ведомости БелГУ. Сер. «Философия. Социология. Право». – 2009. – № 10 (65). – Вып. 9. – С. 114-117.
19. Владимиров Т.В. Социальная безопасность: к обоснованию социологической перспективы / Т.В. Владимиров // Идеи и идеалы. – 2011. – № 1 (7). Т. 2. – С. 84.
20. Рыбалкин Н.Н. Философия безопасности: учеб. пособие. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – С. 16-17.
21. Шарихин А.Е. Безопасность как философская категория // Безопасность. – 1994. – № 6. – С. 114.
22. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: підручник / В.А. Ліпкан. – К.: КНТ, 2009. – С. 362-363.
23. Костров А.В. Защита населения и территорий: семантический анализ, синтез и формализация ключевых терминов / А.В. Костров, А.А. Ткачева // Проблемы безопасности и чрезвычайных ситуаций. – 2000. – № 6. – С. 24-47.
24. Отчет по человеческому развитию 1994. – Нью-Йорк: ПРООН, 1994.
25. Балувев Д. Понятие human security в современной политологии / Д. Балувев // Международные процессы. – 2003. – № 1. – С. 99-105.
26. Краснянская Т.М. Личная безопасность человека в проблемном поле психологии безопасности / Т.М. Краснянская // НТИ: Наука. Технологии. Инновации. – 2005. – № 40. – С. 145-153.
27. Воробьев Ю.Л. Основы формирования культуры безопасности жизнедеятельности населения / Ю.Л. Воробьев, В.А. Пучков, Р.А. Дурнев; под общ. ред. Ю.Л. Воробьева. МЧС России. – М.: Деловой экспресс, 2006. – С. 29-30.

28. Воробьев Ю.Л. Культура безопасности жизнедеятельности: системообразующий фактор снижения риска чрезвычайных ситуаций в современной России / Ю.Л. Воробьев // Право и безопасность. – 2006. – № 3-4. – С. 20-21.
29. Фетисова Ю. Культура безопасности автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук: спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / Ю.В. Фетисова. – Омск: ОГПУ, 2009. – С. 8-9.
30. Дурнев Р.А. К вопросу о культуре безопасности жизнедеятельности // Технологии гражданской обороны. 2006. – Вып. 2. Том 3. – С. 64-67.
31. Викторов А.Ш. Введение в социологию безопасности: [курс лекций] / А.Ш. Викторов. – М.: «Канон +» РООИ «Реабилитация»: ОИ «Реабилитация», 2008. – С. 63.
32. Горина Л.Н. Культура безопасности жизнедеятельности: (Методол. и технол. аспекты): Монография / [Л.Н. Горина]; Под науч. ред. Ю.К. Черновой. – Тольятти: Тольятт. гос. ун-т, 2002. – С. 10-16.
33. Сапронов В.В. Идеи к общей теории безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://obj.rpf/data/documents/sapronov_teoriya.pdf
34. Кайгородов П.И. Педагогические средства проектирования интегративного курса «Основы культуры безопасной жизнедеятельности»: автореф. дис. ... канд. пед. наук / П.И. Кайгородов. – Ростов н/Д, 2012. – 25 с.
35. Толмачева Л.В. Основные подходы к построению концепции педагогического проектирования культуры безопасности // Альманах современной науки и образования. – 2007. – № 5 (5). – С. 225-228.

Калашникова Л.В.

Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ПОНЯТИЙ «БЕЗОПАСНОСТЬ», «БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ» В ПРЕДЕЛАХ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Аннотация

В статье проанализированы социологические определения понятий «безопасность» и «безопасность жизнедеятельности», представленные в работах отечественных и зарубежных ученых. Предложено авторское определение безопасности как состояния упорядоченной совокупности общественных отношений, при котором осуществляют свое естественное развитие способности и реализуются социально значимые потребности личности, общества, государства; надлежащим образом защищены от внутренних/внешних, потенциальных/явных угроз права и свободы человека, гражданина, обеспечивается развитие и сохранение материальных и духовных ценностей общества, нормальное функционирование и развитие конституционного строя, территориальной целостности, суверенитета государства. Аргументировано определение содержания концепта «безопасности жизнедеятельности» как воплощения культуры безопасности, компетентности личности в опасностях, угрозах и способах защиты от них.

Ключевые слова: безопасность общества, личностная безопасность, культура безопасности, безопасность жизнедеятельности.

Kalashnikova L.V.

Petro Mohyla Black Sea National University

CLARIFICATION OF THE CONCEPTS OF «SECURITY», «SAFETY» WITHIN CONTEMPORARY SOCIAL SCIENCE

Summary

The article analyses the sociological definition of «security» and «safety» presented in the works of domestic and foreign scientists. The author's definition of security as States of an ordered set of social relations, which pursue their natural development ability and implemented socially relevant needs of the individual, society, state; adequately protected against internal/external, prospective/clear threats to the rights and freedoms of citizens, ensured the development and preservation of material and spiritual values of society, the normal functioning and development of the constitutional system, territorial integrity, sovereignty of the state. Reasoned determination of the content of the concept «life» as the embodiment of the safety culture, competency of the individual in dangers, threats and ways to protect them.

Keywords: security, public security, personal security, safety, safety culture.